

A szabadság és a törvényesség összefüggései Montesquieu 18. századi magyar visszhangjában

1789-ben jelent meg a magyar sajtóban a szabadságnak az a meghatározása, amely Montesquieu *A törvények szelleméről* című művére vezethető vissza: „A szabadság abban áll, hogy az ember mindent meg-tselekedhessen, valamit a’ Törvény meg-enged.” Az idézet azonban nem magából a műből származik, hanem Montesquieu gondolatainak európai hatását tükrözi: a Blackstone *Analysis of the Laws of England* című művéről készült francia nyelvű könyvismertetés fordításaként olvashatjuk a *Mindenek Gyűjtemény* című folyóirat lapjain.¹ Valószínűleg ez a gondolat lehetett a legismertebb Montesquieu-től ekkor Európában. Eredetileg Montesquieu 1748-ban megjelent társadalomfilozófiai művének *Mi a szabadság?* című rövid fejezetében találjuk, ahol a szerző az egyéni és a társadalmi szabadság, a jogszerűség és a törvényesség biztosításának, valamint a megfelelő törvények létrehozásának szükségességéről beszél. Kifejti, hogy a szabadságnak egy közösség minden polgárára érvényesnek kell lennie, valamint, hogy a törvényhozó az illető közösség „szellemének” megfelelő törvények megalkotásáért felelős, és kitér a törvények megismertetésének fontosságára is, melyet elengedhetetlennek vél ahhoz, hogy a polgárok engedelmessé tudjanak. A fejezet záró mondatát modern fordításban idézzük: „A szabadság az a jog, hogy mindenki megteheti azt, amit a törvények megengednek; és ha valamely állampolgár megtehetné azt, amit a törvények tiltanak, nem lenne többé szabad, mert erre másoknak is meglehne ugyanez a lehetősége” (Montesquieu 2000. XI. 3).²

¹ *Mindenek Gyűjtemény* 1789. I. 73. A fordítás forrása egy könyvismertetésre szakosodott francia folyóiratból készült válogatás, az *Esprit des Journalistes de Trévoux* (1771). A mű a jezsuiták által szerkesztett hasonló című periodika több mint fél évszázadából szemelget. A kötetből a magyar folyóirat csaknem száz cikket közöl fordításban. Az angol szerző 1758-ban megjelent, idézett könyve Magyarországon ismert volt. Érdemes megjegyezni, hogy a cikk magyar fordítója sajátos változtatást hajtott végre: míg a forrás megkülönbözteti a gazdagokra és szegényekre vonatkozó törvényeket, ő az egész népre érvényes törvényekről beszél (Penke 1988).

² A mű említett fejezetére vonatkozóan lásd a *Dictionnaire Montesquieu* következő szócikkeit: Georges Benrekassa: *L’Esprit des Lois*; Jean Goldzink: *Liberté* (Volpilhac-Auger 2008).

Montesquieu műveinek megjelenésére a korabeli kritika azonnal érzékenyen reagált. Érdemes röviden kitérni francia visszhangjára, mivel magyar olvasói nemcsak az eredeti műveket, hanem fogadtatásukat is ismerték – ahogyan ezt az idézett példa is illusztrálja –, érdeklődésüket ezek is befolyásolták, amikor fél évszázaddal az eredeti művek megjelenését követően fordításokat készítettek egyes részekből, megkísérelték gondolatainak közvetítését, vagy felhasználták azokat saját gondolatmenetükben (Volpilhac-Auger 2003).

Montesquieu első, jelentős sikert arató műve a névtelenül megjelent *Perzsa levelek* (*Lettres persanes*, 1721), melyben a francia kritika mellett főleg a protestáns északi országok értékelték a perzsa utazók sajátos gondolkodásmódján átszűrte briliáns politikai és erkölcsi bírálatot. A levélregény Montesquieu aggodalmát tükrözi az abszolutizmus következményei miatt, félelmét, hogy Franciaországban despotizmushoz és a társadalom hanyatlásához vezethet. A fikcióban az egyén szabadságának, valamint a törvények és a boldogság összefüggésének kérdése kerül középpontba, és követhető politikai példaként az angol alkotmányos királyság jelenik meg. A perzsa szeráj társadalmi modellt értékelő jelentőségére inkább csak huszadik századi kritikusan világotították rá (Grosrichard 1979). A művet több magyar értelmiségi könyvtárában megtaláljuk – akárcsak a szerző két másik, tanulmányunkban részletesen tárgyalt munkáját –, de íróink nem reflektáltak a regényben olvasható gondolatokra, aminek valószínűleg az az oka, hogy a regény műfaja nálunk később jelenik meg (1788-ban Dugonics András *Etelkájával*), és a korabeli fordítók sem próbálkoztak olyan alkotások magyar közvetítésével, amelyek filozófiai gondolatokat tolmácsolnak (Balázs–Penke 2012). A mű első magyar fordítására várni kell 1874-ig, amikor a Magyar Tudományos Akadémia által elindított sorozatban megjelenik (Montesquieu 1874).

A regénynél nagyobb visszhangot vált ki Montesquieu *A rómaiak nagysága és hanyatlása* (*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*, 1734) című történeti műve. A filozófus a korabeli Európa jövőjét latolgatja a múlttól gondolkodva, dialógust alkotva múlt és jelen között. Eredetileg a római történelemmel egy kötetben kívánta megjelentetni az Európa egységéről írt munkáját *Réflexions sur la Monarchie universelle* címmel (Penke 2004. 107). A római történelem filozófiai hátterét az a gondolat jelenti, hogy a hatalom, amely figyelmen kívül hagyja igazi érdekeit, azaz népének sajátos gondolkodásmódját (*esprit*), hanyatlásra van ítélve. A rabszolgaságot a szellem megfélemlítéseként mutatja be, mely szükségszerűen vezet az erkölcsök hanyatlásához, a hatalom összpontosításához, végső soron a köztársaság elfajulásához és a despotizmushoz. Ezzel szemben a szabadság megerősíti a lelket, és lehetővé teszi a mérsékelt államforma működését, az ellenőrzést biztosító intézmények és a jó törvények létrehozását. A történetíró hangot ad annak a meggyőződésének, hogy az Európában elterjedt római jog helyett előnyösebb a modern társadalmak számára az angol törvényhozás. A fenti gondolatok 1790–1791-ben kaptak visszhangot a magyar írók és olvasók gondolkodásában, ahogyan ezt a műről írt egyik legjobbnak tartott könyvismer-

tetés lefordítása, valamint a magyarul tolmácsolt részletei bizonyítják, amelyek a korabeli sajtóban jelentek meg. Az első magyar fordításra 1808-ban kerül sor (Montesquieu 1808).

Montesquieu legnagyobb hatású könyve kétségkívül *A törvények szelleméről*. A társadalomfilozófiai műben középpontba kerül a törvényesség és a szabadság szükségszerű kapcsolata, mely szerint a társadalom minden tagjára érvényes, jó törvények megalkotása és betartatása a társadalom békéjét és az egyén felértékelődését eredményezheti, mérsékelt és kiegyensúlyozott állam létrejöttét, amelynek tagjai hasznos munkát végeznek, szabadnak és boldognak érzik magukat. A törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom szétválasztása, az állam funkcióinak megosztása lehetővé teszi az egyes nemzeteknek, illetve azok polgárainak megfelelő társadalom létrehozását (Spector 1998). Nemcsak a korabeli kritika reagált kivételesen érzékenyen a műre, Voltaire is vitatta egyes nézeteit. A pápai cenzúra 1751-ben tette indexre, kifogásolva benne morális jellegű gondolatokat (öngyilkosság, családi erkölcs, poligámia, cölibátus kérdése), elítélve az állam és az egyház kapcsolatára vonatkozó nézeteket, valamint a kereszténység és más vallások iránti közömbösséget. A pápai tiltást egyébként Mária Terézia feloldotta 1753-ban a Habsburg Birodalomban, és intézkedése segíthette a mű gondolatainak terjedését (Baranyai 1920). Montesquieu a bírálóakra válaszolt könyve állításait védelmezve, és ez a mű (*Défense de l'esprit des lois*, 1750) sem volt ismeretlen a korabeli magyar olvasók előtt. 1755-ben bekövetkezett halála után a viták erőteljesen fellángoltak, védelmezői és bírálói a század végéig foglalkoztak munkásságával, de főleg ezzel a művével (Volpilhac-Auger 2003. 237–572). Íróinkra és politikai gondolkodóinkra a század végén Montesquieu társadalomfilozófiai írásának koncepciója jelentős hatást gyakorolt, megragadta őket az a gondolat, hogy a törvények létrehozása során figyelembe kell venni a nemzeti sajátosságokat, valamint hogy a szabadság a törvényeknek megfelelő cselekvéshez való jogot jelenti, nemcsak politikai értelemben, hanem a vallás megválasztásában és gyakorlásában, vagy a kereskedelemben. Részleteket fordítottak a műből és tolmácsolták a mű megjelenését követő vitákat és értékeléseket. Az első teljes magyar fordítás 1829-ben készült el, csak négy évvel később jelent meg a cenzúrázás miatt, amikor már visszhang nélkül maradt (Montesquieu 1833).

Montesquieu első magyar fordítója Bessenyei György, akinek *A törvények szelleméről* című társadalomfilozófiai esszéjéből sikerült három fordítást és egy kommentárt megjelentetnie 1779-ben, Bécsben, *A Holmi* című művének Montesquieu-fejezetében. A magyar filozófia történetében fontos szerepet kell tulajdonítanunk Bessenyeinek, és különösen ennek a rövid prózai írásokat közreadó műnek. *A Holmi* különböző változataiban olvasható fejezetek egyaránt kiterjednek a természet- és a társadalomfilozófiára, a vallás- és az erkölcsfilozófiára, és még egy rövid filozófiai szótárt is tartalmaz, ahol a szerző főleg természetfilozófiai fogalmakat határoz meg. A mű egyik változatának a *Filosofia*

vagy természet címet adja (Bessenyei 1983. 217, 340–342; az említett változatot közli Szilágyi 1990). Két korabeli francia filozófusnak szentel külön fejezetet, Montesquieu-nek és Voltaire-nek. A magyar író azokban az években, amikor fordítását készíti, Bécsben él és a királynő könyvtárát használja, így szinte minden korabeli európai kiadványhoz hozzájut. Nem Montesquieu, hanem Voltaire filozófiája érinti meg alapvetően, és jól ismeri a két gondolkodó vitájának lényegét. Érdeemes felidézni a teljes fejezetet, amely kizárólag a szerző *A törvények szelleméről* című művével foglalkozik. Bevezetesként sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy Montesquieu nem eléggé ismert magyar kortársai előtt. Ennek okát részben az általa egyébként nagyra becsült író gondolatainak rendkívüli mélységében és kivételes tömörségében látja. Három fordítással illusztrálja értékelését. Az elsőként említett gondolat (egyetlen mondatból álló fejezet) azt fogalmazza meg, hogy a rabszolgaság nem indokolja a törvényekkel való visszaélést (XV/11). A mű módszerének összefoglalását tartalmazza a második fordítás (*Summájáról, vagy értelméről e Könyvnek*, XIX/1). A harmadik részben a politikai és az erkölcsi kérdések, a szabadság és a törvények szoros összefüggéséről olvashatunk, mely szerint a despotizmus szolgává teszi a nőt, míg a monarchia szabadságukat biztosítja (XIX/15). Ez a rövid fejezet a „muszkoviai asszonyokat” veszi példának, de a perzsa és az európai nők helyzetének különbségét is felidézhetette az író regényét feltehetően ismerő Bessenyeiben. Ezt követően az olvasót arra invitálja, hogy gondolkodjon vele együtt, beszél a bírálatokról és Montesquieu védekezéséről. Voltaire bírálatára hivatkozik konkrétan, amelyet túl erősnek tart. Egyetért azonban vele a köztársasági (*Respublikás*) és a királyi uralkodás elvének bírálatára vonatkozásában, amely szerint az elsőt az erény, míg a másodikat a becsület elve tartaná fenn: „Értelmébe hibázik ot, hol állítja, hogy a királyi uralkodásokat a betsület, a köz birodalmakat pedig jó erkölts tartya fenn.” Érvéle minden bizonnyal Voltaire *Commentaire sur l'Esprit des Lois* (1777) című művét követi, mely szerint Montesquieu az erény és a becsület terminusokat félreértézően használja: „ha csak itt a betsületen nem betsületet, a jó erköltsön vagy Virtuson nem Virtust ért” (Montesquieu 2000. II/5; Bessenyei 1983. 341). Bessenyei a köztársaság jó működését semmiképpen nem tudja elképzelni, erre a kérdésre még időskori munkáiban is többször visszatér. Érdeemes megemlíteni, hogy a bécsi években német nyelven írt alkotásában (*Der Mann ohne Vorurtheil in der Neuen regierung*, 1781) is idézi Montesquieu művét, francia nyelven: „Quand l'innocence du citoyen n'est pas assurée, la liberté ne l'est pas non plus.”³ Az idézett gondolatot a szabadság és törvényesség, az egyéni és a társadalmi szabadság összefüggéseinek szentelt fejezet végén olvashatjuk, ahol bírálja Helvétius önszeretetre épülő szabadságkoncepcióját, szembeállítva vele az „ártatlanság

³ „Ha az állampolgárok ártatlansága nincs biztonságban, akkor a szabadság sincs biztosítva” (Montesquieu 2000. II/2; Bessenyei 1991. 238, 346).

vélelmének” Montesquieu-től idézett gondolatát, mely szerint a polgári szabadságot a megfelelő törvények és jogrendszer biztosítja (Spector 2010. 192–199).

1790-ben, amikor II. József halála előtt „nevezetes tollvonásával” visszavonja reformrendeleteit, a türelmi és a jobbágyrendelet kivételével, a magyar Montesquieu-recepcióban fordulat következik be. Ettől kezdve a század végéig a korábbinál általánosabb érdeklődést váltanak ki munkái és gondolatai íróink, politikusaink, filozófusaink körében. Középpontba kerül a társadalmi reformok lehetősége, a magyar nyelv ügye, a nemzeti nyelv használatának lehetősége és fontossága a tudományokban a német és a latin helyett. A legtöbbször névtelenül dolgozó fordítók hazafias kötelességüknek tartják, hogy olyan társadalomelméleti munkákat szóltassanak meg magyarul, amelyeknek tanulságai gyakorlatban is alkalmazhatóak lehetnek. Nemcsak Montesquieu írásainak ismerete válik általánosabbá, Rousseau és Voltaire műveit is fordítják és kommentálják, a társadalom átalakításán, vagy konkrétan a törvényhozás és az igazságszolgáltatás területén végrehajtható változtatásokon gondolkodva. 1791-ben jelent meg Voltaire *Prix de la justice et de l’humanité* című művének magyar fordítása: *Az igazság kiszolgáltatásának és a’ tökéletes felebaráti szeretetnek jutalma*, amelynek elkészítésében az ösztönözte az ismeretlen magyar fordítót, hogy műve hasznos lehet, ha a jogszolgáltatásban a magyar nyelv kerül bevezetésre. A rendkívül kis példányszámban, a szerző és a fordító neve nélkül megjelent fordítás eredetijében Voltaire a büntetések enyhítését, a kínzások eltörlését szorgalmazta, példákat mutatva be az európai joggyakorlatból (Penke 2015). Hasonló érdeklődés vezet Kazinczy Ferencet több fordításában. A társadalom megreformálásának lehetőségét ő inkább Rousseau műveiben keresi, akinek a lengyel alkotmány megreformálásáról írott munkájából fordít le egy fejezetet, amelyet 1790-ben *A’ Törvény szabásról* címmel folyóiratában, az *Orpheusban* jelentet meg.⁴ 1793 körül *Bévezetés a Törvények lelke nevű könyvhöz* címmel készít fordítást, amely Montesquieu könyvének címére látszik utalni, és amelyben két gondolatot értékel kiemelten, azt, hogy a társadalom alapjának az erkölcsöt tekinti, és hogy a király és alattvalói kapcsolatának eredeti megfogalmazást ad. A kutatások feltárták, hogy a fordítás, akárcsak a Montesquieu-t méltató sorok, valójában Cesare Beccaria *Dei delitti delle pene* című művéből származnak (Tüskés–Lengyel 2015. 713–718, 1211). Kazinczy egyébként fogságát követően, 1808 körül írt leveleiben megkísérli barátait rábeszélni Montesquieu művének fordítására, amelyet többen el is kezdtek, de félbehagytak (Kazinczy 1894. 5. kötet. 336).

Montesquieu 18. századi magyar fogadtatásában a korabeli sajtó fontos szerepet játszik. A viszonylag jelentős és változatos olvasóközönségre számító, de valójában rövid életű első magyar nyelvű periodikák közé tartozó *Mindenes Gyűjteményben* 1790–1791-ben jelenik meg több fordítás, ismertetés és utalás Mon-

⁴ Forrása: *Considérations sur le gouvernement de la Pologne et sur sa réforme projetée*, 2. fejezet (lásd Debreczeni 2001. 36–38, 438–439).

tesquieu műveire. Hangot kap ezekben az írásokban a „szabadság” terminus montesquieu-i meghatározása, amelyet tanulmányunk elején idéztünk, és az a kérdés, hogyan függenek össze a törvények a szabadság biztosításával. A folyóirat alapítója, főszerkesztője és a francia fordítások készítője vagy inspirálója Péczeli József református lelkész, aki európai tanulmányútját követően 1783-tól kezdve fáradhatatlanul dolgozott fordítóként és irodalomszervezőként. Hatalmas francia nyelvű könyvtára forrásként szolgált a periodikában megjelent fordításokhoz, melyeket részben maga készített, részben fiatal értelmiségiek beszerzésével, ezek a fordítások a fordító neve nélkül jelentek meg. Könyvtárának jegyzékében Montesquieu művei közül csak a *Perzsa leveleket* találjuk meg, feltehetően a másik két elemzett művet kölcsönadta, hogy munkatársai fordítást készítsenek belőlük (Catalogus 1973. 28). Mindenesetre Montesquieu római története és társadalomfilozófiai műve a folyóirat több írásának forrása. *A rómaiak nagysága és hanyatlása* című művel kapcsolatos írás bemutatására olyan részletet választott forrásként, amelyben a francia szerző történelmi példát kíván nyújtani a jelennek, és amely a magyar olvasók érdeklődésére különösen számíthatott. A fordításban a mű címe: *Montesquieu vizsgálódási, mely okai legyenek a' Római Birodalom nagy voltának és annak hanyatlásának*, a lefordított fejezet az *Attila nagy vóltáról* címet kapja. Montesquieu Attilával a nemzeti sajátosságokat figyelembe vevő uralkodás sikerességét példázta („nemzete bé-vett szokását követte”, *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. 158–165). Ez a részlet azért is érdekes, mivel Attila történelmi alakjának pozitív értékelése kivételes ebben a korban a nyugat-európai szerzőknél. A másik fordítás nem magából a műből származik, hanem egy könyvismertetésből, amelynek forrása a korábban már említett *Esprit des Journalistes de Trévoux*. A fordítás, amely ezzel a művel foglalkozik, a francia Louis Bertrand Castel tollából származik, 1734-ben jelent meg, a mű címét az előzótől kissé eltérően adja vissza: *A' Rómaiakról, vagy az ő fel-emelkedéseknek 's meg alázatásoknak okairól*. Az ismertetés fordításából a magyar olvasó átfogó képet kaphatott a mű koncepciójáról, és arról, hogy a szerző a modern társadalmak számára Róma jogrendszerét nem tartotta követendő példának (*Mindenes Gyűjtemény* 1791. V. 206–231). A fordító a francia szöveget igyekszik pontosan visszaadni, de sok benne a kihagyás és a Montesquieu által használt terminusok fordítása sem következetes. Ebben feltehetően az is közrejátszik, hogy a mérsékelt monarchiát elfogadó fordító-szerkesztő számára a köztársaság és a „szabadság rendszere” teljességgel idegen. A szabadság és a törvények összefüggésére utaló szövegrészt idézzük: „a Római Népek nagy része olyan szolgálkából állt, a kik szabadsággal ajándékoztattak meg [...]. A' Szabadságnak Systemája szüntelen való nyughatatlanságnak és hánykódásnak állapottya...” A széthullást akadályozó ellensúly a „Tanács”. Amint a kettő egyensúlya megszűnik, a távoli birodalmak meghódítása során, az erkölcsök ellágyulnak, a katonai vitézség helyébe a meggazdagodás keresése lép, a belső egységet a viszályok („vissza-vonás” – franciául: *division*) váltják fel. A birodalom hanyatlása elkezdődik, és végső

pusztulásában az uralkodó személye már közömbös. A köztársaság zsarnoksággá válik, a császárok korlátlan hatalomra tesznek szert, és a nép szolga lesz („katonai vitézségük megfojtatott”), végül a „vad népek” könnyen legyőzik.

A *törvények szelleméről* című műből megjelent fordítások és gondolatok tükrözik a periodika irányultságát. A mű magyar közvetítésében szerepet játszó, korábban már bemutatott Bessenyei György Mária Terézia híve, Péczeli József jozefinista meggyőződésű. A Bécsben alkotó Bessenyeihez hasonlóan a protestáns főszerkesztő is a mérsékelt monarchiában látja az egyetlen törvényes lehetőséget a politikai és a vallási szabadság megvalósítására, amelyeknek törékenysége és veszélyeztetettsége újra és újra felmerül a periodika lapjain. II. József politikája és Lipót rendelkezései iránt egyaránt igyekszik felkelteni az olvasók szimpátiáját, a társadalom törvényes átalakításában bízik, többé-kevésbé egyetért az állami ellenőrzés és a centralizálás jelentőségével, a türelmi rendelettel, a joggyakorlat megújításával és az iskolarendszer megreformálásával. A célok megvalósításán gondolkodó szerkesztő szemében Montesquieu társadalomfilozófiai művének a magyar olvasókkal való megismertetése különleges jelentőséget kaphatott. A folyóiratban 1790-ben jelenik meg felhívás a fordításra, amelyet húsz arannyal honorálna egy magyar nemes. A fordítás ugyan nem jelent meg, de „egy tiszteletre méltó hazafi” „mustráit” közli a periodika *A' törvényeknek velejéről* címmel készülő fordításból, amelynek folytatásáról azonban nem tudunk (*Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. 184–204).⁵ Hat fejezet fordítása jelenik meg: *A' törvényekről azon közben és tekintetben, mellyben azok a' külömb külömb-féle valóságokkal vagynak, A' Természetnek törvényjéről, Az írott Törvényekről, Az engedelmségnek külömbsege, a' mértéklett és a' szabad kényű igazgatások alatt, Az Asszonyoknak állapotjokról, a' külömb külömbféle igazgatások alatt, A' Rómaiaknak Házi Törvény székjeikről.* (Montesquieu 2000. I/1–3, III/10. VII/9–10). A törvényesség szempontjából a mű alapkonceptióját vázoló első részekben az „isten” és a „természeti” törvények, a politikai és polgári törvények, valamint a nemzetközi jog („Nemzeteknek Törvénye”) kérdéseiről olvashatta Montesquieu nézeteit a magyar olvasó. A személyes és a politikai szabadság vonatkozásában érdekes az a részlet, amely azt vizsgálja, mennyire érvényesül az „engedelmesség” követelménye a mérsékelt és az önkényuralmi kormányzatokban („a' mértéklett és a' szabad kényű igazgatásokban”). A fordító nehézségeit egy olyan rövid részlettel érzékeltetjük, mely azt a gondolatot idézi fel, amely Bessenyei kommentárjának is egyik fő pontja: „Az eggy Urú, de mértéklett Társaságokban, meg-szorítottatott a' hatalom az által, a' mi azokban a' rúgó; az az a' betsület által, melly mint valamelly Magán Úr (*Monarcha*) uralkodik a' Fejedelmen és

⁵ Érdemes odafigyelni, hogy a címben a nehezen fordítható (és több kortárs által bírált) *esprit* kifejezést a 18–19. századi fordítók nem a „szellem”, hanem a „lélek” („lelke”), illetve a „velő”, „veleje”, azaz lényege szóval adják vissza magyarul.

Népen.”⁶ Végül érdemes odafigyelnünk az utolsóként említett fordításrészletre is, amely a magyar nyelvű olvasók között elsősorban a női közönség megszólítása miatt lehetett fontos. A lefordított szövegrészben Montesquieu azt vizsgálja, hogyan függ össze a monarchiában, a „szabad kényre igazgatott Társaságokban” (azaz a despotizmusban) és a köztársaságban a nők számára biztosított szabadság a kormányzási formával és a nők erkölceivel. Megállapítja, hogy a monarchiákban a (magas rangú) nők szabadok, a jó törvények erkölcsi méltóságot kívánnak tőlük, noha ez nem mindig érvényesül. A despotizmus „rabi állapotban” tartja őket, kemény törvényekkel, bezárva, valójában csak „a’ pompa tárgyai”. A köztársaságban a törvények és az erkölcs biztosítják a nők számára a szabadságot, de egyben fékezik is az esetleges erkölcstelenséget („a törvényeknek ereje szerint szabadosok, és az erköltsök által tartatnak zabolán”). A gyakorlati érvényesülést a görög és a római példával illusztrálja. A nők erkölceinek összefüggése a törvények által biztosított szabadsággal a *Perzsa levelek* olvasóinak ismerős lehetett (Martin 2004. 297–298).

Az utolsó két évben évkönyvként megjelenő periodika a francia forrás *Törvényhozás* fejezetéhez tér vissza, ahonnan újabb könyvismertetéseket választ, ott folytatva a fordításokat, ahol azok félbeszakadtak. Ezek azonban nem Montesquieu műveiről szólnak, inkább már azok hatását mutatják, néhol hivatkoznak is rá. Két témakörben ismerhető fel ez a visszhang, az egyik a nemzeti sajtóságok kérdése, amelyeket a törvények megalkotásában kell figyelembe venni, a másik a kereskedelem szabályozása és szerepe az ország sorsában, gazdaságában és a szabadság biztosításában. A folyóirat több írást szentel ezeknek a kérdéseknek, valamennyi a francia könyvismertető folyóiratból származik.

Montesquieu *A törvények szelleméről* című műve 1782-től 1796-ig gyakran válik hivatkozási alappá magyar, német, latin nyelvű politikai, nevelési, közgazdasági írásokban Magyarországon. Ezeket a hatásokat először Eckhardt Sándor tárta fel és mutatta be, akinek kutatásait többen kiegészítették és pontosították (Eckhardt 1924). A tanulmányunk szempontjából jelentős eredményeket foglaljuk össze befejezésül. Teleki József, aki valószínűleg a mű első magyar olvasója, és aki 1759 és 1761 közötti európai útja során megvásárolja a francia filozófus említett regényét, a társadalomfilozófiai munkát és annak a szerző által írt védelmét, 1782-ben mint „a franciák legjelentősebb írójára” hivatkozik rá, amikor a király és a nemesség közötti ideális kapcsolatról beszél (F. Csanak 1983. 90, 141, 222, 389, 392). Esterházy József is ebből a műből származtatja a hatalom megosztásának elvét 1785-ben II. Józsefnek benyújtott alkotmánytervezetében, Batthyány Alajos *Ad amicam aurem* és Hajnóczy József *De comitiis* című írásaikban hasonló

⁶ Modern fordításban: „A monarchikus és a mérsékelt államokban a hatalmat az korlátozza, ami ezeknek a mozgatóereje, vagyis a becsület, ami egyeduralkodó módjára tartja uralma alatt a fejedelmet és a népet egyaránt” (Montesquieu 2000. III. 10). A szöveg eredetije: „Dans les États monarchiques et modérés la puissance est bornée par ce qui en est le ressort; je veux dire l’honneur, qui règne comme un monarque, sur le prince et sur le peuple.”

gondolatokat idéznek. Batsányi János, Koppi Károly, Forgách Miklós is gyakran hivatkoznak a műre politikai írásaikban. Ring Éva a fentiek részletes ismertetésén kívül Berzeviczy Gergely *Grundsätze Österreichs in der Regierung Ungarns* és *De domino Austriae in Hungaria* című műveiben a szolgálással és a despotizmussal összefüggő uralkodás bírálatánál mutatja ki a francia író hatását, amelynek nyomai gazdaságfilozófiájában is megtalálhatók (Ring 2001). Köpeczi Béla szerint a magyar nemesség érzékenysége a műre abból származtatható, hogy – noha az ország elmaradott gazdasági állapotát nekik rója fel a francia filozófus – fontosnak tartja szerepüket a királyi hatalommal szembenálló egyensúlyozóként (Köpeczi 1985; 1995). Montesquieu társadalomfilozófiája az említett 18. századi magyar gondolkodók írásaiban főleg akkor kapott visszhangot, amikor az alkotmányos monarchia megvalósítása, a törvények megfelelő alkalmazása és a politikai szabadság legális biztosításának lehetőségeit keresték.

A hatalom megosztásának elve, valamint a szabadság és a törvényesség összefüggése olyan írásokban is fellelhető, amelyek már inkább Montesquieu európai hatását mutatják. Példaként Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése* (1790) című munkájából idézünk, akit a tanulmányunk elején említett William Blackstone és más Montesquieu nyomán alkotó szerzők ösztönöztek műve megírására: „Angliában a főhatalom felsége meg vagy on osztva a király és az ország között. A király sem új törvényt nem szabhat, sem az igazgatás rendében szabad tetszése szerint változást nem tehet.” (Tüskés–Lengyel 2015. 642–651, 1198–1201.)

A század végének írásaiból meg kell még említenünk D’Alembert *Éloge de Montesquieu* című írásának fordítását, amelyet az 1755-ben bekövetkezett halálát követő *Enciklopédia*-kötet bevezetőjeként publikáltak először. Hatásának módosulását mutatja, hogy a Kis János munkájaként 1799-ben megjelent erősen kivonatos fordításban olyan változtatásokat találunk, melyek következtében a filozófiai gondolatok és a politikai aktualitás helyett az életrajz válik benne hangsúlyossá. (A témáról lásd Kovács 2016.) Témánk szempontjából marginálisak azok a kiadványok, amelyekben a magyar katolikus hitvédő irodalom apologetái bírálják Montesquieu munkáit, közülük a kivételesen művelt Csapodi Lajos és Molnár János nevét említjük. A cenzúrahivatal aktái is vallanak Montesquieu magyarországi népszerűségéről. 1798-ban egy jogot és irodalmat tanító nagyváradai tanárt jelentenek fel Montesquieu műveinek birtoklásáért. De még a *De l’esprit des lois* 19. századi magyar fordítójának is négy évet kell várnia a kiadásra, amelyet többször kérelmez, és az engedély megadásában igazán az játszik szerepet, hogy a fordítás a korábban már engedélyezett francia és német (bécsi) kiadás alapján készült (Balázs–Penke 2012. 11).

Montesquieu filozófiája erőteljes visszhangot kap Magyarországon a 18. században, amelynek hátterében fontos szerepet játszanak történelmi és politikai változások, a magyar nyelv ügye, a tudományok specializálódása. Gondolatai-

nak tolmácsolói, írásainak fordítói a korabeli kulturális, társadalmi és politikai élet elkötelezett képviselői, különböző társadalmi helyzetű írók, politikusok, jogászok. Az 1790 körül keletkezett írások, amelyek hangsúlyozzák a szabadság és a törvényesség összefüggéseit, kiemelik érvényesülését szükségességét az egyéni és a közérkölcsök terén, valamint a társadalom megfelelő működé-
ben, legtöbbször a francia filozófus alkotásaira vezethetők vissza. A megszólított közönség rendkívül változatos, szerepelnek közöttük nemesek és polgárok, női olvasók. Montesquieu műveinek magyar nyelvű 18. századi megszólaltatása, töredékessége ellenére, jelentős szerepet játszik a magyar filozófiai gondolkodás történetében.

IRODALOM

- Bessenyei György 1983. *Összes művei. A Holmi*. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. (*Monteskiő* című fejezet, 340–342.)
- Bessenyei György 1991. *Összes művei. Idegen nyelvű munkák és fordítások (1773–1781)*. Sajtó alá rendezte Kókay György. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balázs Péter – Penke Olga 2012. Montesquieu műveinek és gondolatainak fogadtatása 1780-tól napjainkig Magyarországon, *Irodalomtörténeti Közlemények*. 116/1. 3–21.
- Baranyai Zoltán 1920. Első Montesquieu-fordításaink. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 44. 3–8.
- Catalogus librorum venalium Josephi Pétzeli* 1793. Pozsony, Wéber Simon betűivel.
- Debreczeni Attila (sajtó alá rendezte) 2001. *Első folyóirataink. Orpheus*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Eckhardt Sándor 1924. *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, Franklin Kiadó (reprint: 2001).
- F. Csanak Dóra 1983. *Két korszak határán: Teleki József a hagyományőrző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Grosrichard, Alain 1979. *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*. Paris, Edition du Seuil.
- Kazinczy Ferenc 1894. *Levelezése*. 5. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Kovács Eszter 2016. Elméleti megfontolások és gyakorlati megoldások. Montesquieu emlékezete D'Alembert szerint. In Lengyel Réka (szerk.) *Nunquam autores semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*. Budapest, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. 327–341.
- Köpeczi Béla 1985. Montesquieu és a magyar feudalizmus. In uó: *Magyarok és franciák*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 319–336.
- Köpeczi Béla 1995. Montesquieu et la Hongrie. *Cahiers Montesquieu*. n. 2. 129–135.
- Martin, Christophe 2004. *Espaces du féminin dans le roman français du dix-huitième siècle*. Oxford, Voltaire Foundation – SVEC.
- Mindenes Gyűjtemény* 1789–1792. (A két hetenként megjelenő periodika hat kötetben található, kötetenként folyamatos oldalszámozással, a kiadás évén kívül ezekre hivatkozunk.)
- Montesquieu 1808. *Elmélkedése a rómaiak nagyságának és el-enyészésének okairól*. Fordította „egy igaz magyar”. Pozsony–Pest, Fűskúti Landerer Mihály.
- Montesquieu 1833. *A törvények lelkéről*. 1–3 kötet. Fordította [Rédly Károly]. Pozsony, Belnay örökösei. (A párizsi, 1816-os fordítás alapján.)
- Montesquieu 1874. *Persa levelek*. Fordította Palásti Sándor. Budapest, Légrádi.

- Montesquieu 2000. *A törvények szelleméről*. Fordította Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Budapest, Osiris. (A magyar nyelvű idézetek ebből a kiadásból származnak, a hivatkozás a mű eredeti felosztását követő „könyvek” és „fejezetek” számára utal, így bármelyik magyar és francia kiadásban visszakereshető.)
- Penke Olga 1988. A *Mindenes Gyűjtemény* egyik forrása: az *Esprit des Journalistes de Trévoux*. *Magyar Könyvszemle*. 104/4. 248–273.
- Penke Olga 2004. Poétikai gondolatok és történeti téma Montesquieu és Voltaire első alkotói korszakában. *Filológiai Közöny*. 50/1–2. 100–115.
- Penke Olga 2015. Igazság, jog, tolerancia, emberség. Voltaire Le Prix de la justice című művének magyar fordítása 1791-ből. In Gálffy László – Sáringer János (szerk.) *Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*. Szeged, Lazi Kft. 312–323.
- Ring Éva 2001. L’impact des idées de Montesquieu dans la Hongrie du XVIIIe siècle. *Cahiers Montesquieu*. n. 6. 71–79.
- Spector, Céline 1998. L’Esprit des lois de Montesquieu. Entre libéralisme et humanisme civique. *Revue Montesquieu*. n. 2. 139–160.
- Spector, Céline 2010. *Montesquieu. Liberté, droit et Histoire*. Paris, Michalon éditions.
- Szilágyi Ferenc 1990. Bessenyei megtalált „Ósholmi”-ja. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 94/2. 256–271.
- Tüskés Gábor – Lengyel Réka (szerk.) 2015. *Magyarországi gondolkodók. 18. század. Bölcsészettudományok. II. kötet*. Budapest, Kortárs Kiadó.
- Volpilhac-Auger, Catherine 2003. *Montesquieu. Mémoire de la critique*. Paris, Presses de l’Université de la Sorbonne.
- Volpilhac-Auger, Catherine (szerk.) 2008. *Dictionnaire Montesquieu*. (Ingyenesen használható elektronikus szótár, napjainkig frissítve.) < <http://dictionnaire-montesquieu.ens-lyon.fr> > Utolsó hozzáférés 2019. április 29-én.